

І. Л. Невзоров,
*канд. юрид. наук, проф. каф. теорії та історії держави і права
факультету № 1 Харківського національного університету
внутрішніх справ, м. Харків*

В. В. Лазарєв,
*канд. юрид. наук, доц. каф. теорії та історії держави і права
факультету № 1 Харківського національного університету
внутрішніх справ, м. Харків*

ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ ПОДАЛЬШОЇ ІННОВАЦІЇ ВЧЕННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Постановка питання про джерела права як для світової, так і для вітчизняної юриспруденції є споконвічною. Невипадково В. О. Качур у цьому зв'язку зауважує, що проблема джерел права традиційно перебуває в епіцентрі уваги аналітичної юриспруденції [1, с. 36]. Г. Ф. Шершеневич вказував, що форма права може бути єдиною, але поряд із цим вона може бути різноманітною. Різноманітні форми права з давніх-давен мають назву джерел права [2, с. 368]. Аналогічні підходи до вказаної проблеми демонструє М. М. Вільданова, котра вказує на те, що проблема джерел права – одна з найбільш важливих для юридичної системи кожної країни. В різних країнах закону, звичаю, судовій практиці, доктрині, справедливості, колективному договору надається неоднакове значення. Поряд із цим питання щодо форм права – комплексне й багатопланове не тільки за обсягом проблем, що ним охоплюються, але й тому, що під час його вивчення відкриваються широкі можливості для вияв-

лення характерних рис правотворчості та правозастосування [3, с. 1]. Своєю чергою, із прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV, в якому передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ст. 17) [4], перед вченням про джерела права (основні постулати якого доволі тривалий час мають аксіоматичний характер) постають нові й гострі теоретичні та прикладні завдання й питання.

На нашу думку, першим і ключовим із них є питання про те, чи є юридично бездоганним вживання словосполучення «джерело права» в законі (акті, що має вищу юридичну силу), тоді як у Конституції як акті, що має найвищу юридичну силу, термін «джерело права» взагалі не згадується? На цю обставину доцільно звернути увагу, адже Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ст. 8) [5]. Крім того, ст. 92 Конституції України визначає доволі широке коло різноманітних питань, які визначаються виключно законами або виключно законами встановлюються [5]. Із аналізу її положень слідує те, що у відповідних приписах взагалі нічого не сказано про те, чи може врегульовуватися законами статус, види, особливості дії джерел права, або види та статус інших джерел права, крім нормативних актів.

З положень Конституції України випливає, що в національній правовій системі не має монізму нормативно-правових актів (зокрема, згадуючи в цьому контексті приписи ст. 9, де передбачено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [5]), другим не менш значущим, але водночас дискусійним є питання про те, чи має бути вибудована система джерел права в Конституції України як основному законі держави¹. Наприклад, шляхом включення до тексту Конституції України по-

¹ Практика зарубіжного конституціоналізму не має очевидної та однозначної відповіді на поставлене питання. Зокрема, Конституція Португалії не оперує терміном «джерело права», а замість нього у тексті вживається поняття «правовий акт». Зокрема про нього йдеться у ст. 20 Конституції Португалії, котра гарантує кожному доступ до правових актів. Своєю чергою, аналіз змісту ст. 119 Конституції Португалії «Оприлюднення актів» дає підстави вважати, що під актами в т. ч. розуміються різноманітні джерела права. Так, в цій нормі вказується про те, що у офіційному органі «Щоденна газета Республіки» оприлюднюються: а) конституційні закони; б) міжнародні договори та відповідні повідомлення про ратифікацію, а також усі інші повідомлення, що до них належать; в) закони, декрети-закони, обласні законодавчі декрети; г) декрети Президента Республіки; г) резолюції Асамблеї Республіки та обласних асамблей Азорських островів та Мадейри; д) регламенти Асамблеї Республіки, Державної ради та обласних асамблей Азорських островів та Мадейри; е) рішення Конституційного суду, а також інших судів, котрим закон надає загальнообов'язкову силу; є) регламентні декрети та інші декрети, регламентні акти Уряду, а також декрети міністрів Республіки, призначені до автономних областей; обласні регламентні декрети; ж) результати виборів до органів державної влади, автономних областей та місцевої влади, а також до Європейського парламенту та референдумів, що проводяться на національному та обласних рівнях [6]. У Конституції ФРН також згадуються різноманітні джерела права. Водночас їхній перелік не наведено у єдиній статті. Зокрема, у ч. 3 ст. 1 вказується про те, що основні права людини є безпосередньо діючим правом. Крім того, ст. 25 Конституції ФРН вказує, що загально-визнані норми міжнародного права є складовою частиною федерального права. Вони мають пріоритет перед законами та безпосередньо породжують права та обов'язки для осіб, котрі мешкають на території Федерації [7].

ложення про те, що нормативно-правові акти в Україні є основними та пріоритетними джерелами права, а також конкретизований ступінь загальнообов'язковості інших джерел права.

Це питання має особливо важливе значення саме для здійснення правосуддя, оскільки відповідно до ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права [8]. Виходячи із цього, стає очевидним, що у спеціалізованому законодавчому акті, котрий визначає правове становище суду, взагалі нічого не сказано про те, що здійснення правосуддя спричиняє застосування не тільки законів, нормативних актів, але й інших джерел права. Це, як уже раніше згадувалося, слідує із змісту Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV.

Поруч із цим необхідно згадати й про те, що в тексті вказаного Закону мова йде про засади верховенства права, логічним є припущення про те, що у законі зроблено спробу легалізації в межах національної правової системи принципів права в якості джерел права. Отже, на нашу думку, формалізація в Конституції України переліку джерел права та їхнього статусу є виправданим кроком. Він сприятиме визначенню в Конституції України базових контурів (своєрідностей) національної правової системи, уточненню переліку та статусу існуючих в Україні джерел права, єдиному й універсальному розумінню терміна «законодавство»¹, а також чіткому розумінню того, які джерела права не утворюють системи законодавства.

Не менш важливим та таким, що потребує більш глибокого вивчення, є питання про юридичну силу інших (крім нормативно-правових актів) джерел права, особливостей їхнього застосування на практиці. Якщо стосовно юридичної сили нормативних актів, особливостей їхнього застосування статті 57–58 Конституції України надають певні, але невичерпані відповіді², у випадку, коли йде мова про інші джерела права (звичаї, різноманітні угоди, принципи права тощо), аналогічних усталених відповідей немає. Зокрема, вивчення положень статей 4–5 Цивільного кодексу України вказує на те, що в цих статтях подано систему актів цивільного законодавства України, встановлено особливості дії актів цивільного

¹ Якщо у раніше згадуваній ст. 9 Конституції України йдеться про те, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [4], то в Рішенні Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство» № 17/81-97) від 09.07.1998 р. № 12-рп/98 вказується про те, що термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права [9].

² Зокрема, в цих нормах йдеться про те, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57) [5]. Крім того, у ст. 58 Конституції України зазначається, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58) [5].

законодавства у часі¹. У випадку, коли мова йде про звичаї (ст. 7)², кодекс подібних відповідей не надає.

Список використаних джерел

1. Качур В. О. До розуміння та визначення поняття «джерела права». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. №6–1, т. 1. С. 36–39.
2. Шершеневич Г. Ф. *Общая теория права*. М., 1910. 805 с.
3. Вильданова М. М. *Источники права Франции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*. М., 1987. 18 с.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 №3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 01.09.2019).
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.09.2019).
6. Конституція Португальської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf> (дата звернення: 01.09.2019).
7. Основной закон Федеративной Республики Германия: от 23.05.1949. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation (дата звернення: 01.09.2019).
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 01.09.2019).
9. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство» №17/81-97) від 09.07.1998 №12-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98> (дата звернення: 01.09.2019).
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.09.2019).

¹ Відповідно до ст. 4 Цивільного кодексу України основу цивільного законодавства України становить Конституція України. Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу. Цивільні відносини можуть регулюватися актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України. Актами цивільного законодавства є також постанови Кабінету Міністрів України. Якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону. Інші органи державної влади України, органи влади Автономної Республіки Крим можуть видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом. Цивільні відносини регулюються однаково на всій території України. Згідно зі ст. 5 Цивільного кодексу України, акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності. Акт цивільного законодавства не має зворотної дії у часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи. Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності [10].

² Відповідно до ст. 7 Цивільного кодексу України, цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту. Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є ustalеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі. Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується [10].